

Лариса ГАВРИШ

ЗБУТ ГЛИНЯНИХ ВИРОБІВ ГОНЧАРІВ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст. (СПОСОБИ Й ФОРМИ ПРОДАЖУ, ЦІНИ, АРЕАЛИ ПОШИРЕННЯ)

Узагальнено інформацію про способи (оптовий і роздрібний) та форми (роздрібний продаж чи обмін самим гончарем, оптовий збут посередникам) продажу глиняного посуду гончарів Харківської губернії в другій половині ХІХ ст.; окреслено ареали збуту; зазначено оптові та роздрібні ціни на товар.

Ключові слова: глиняний посуд, гончарі, Харківська губернія, збут, оптовий спосіб, роздрібний спосіб, обмін, ярмарки, скупники, чумаки.

© Л. ГАВРИШ, 2015

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 4 (124), 2015

Гончарний промисел у Харківській губернії другої половини ХІХ ст. був одним із наймасовіших в Україні за масштабністю та по кількості населення, зайнятого в ньому. Значна кількість майстрів була зосереджена в Ізюмському, Старобільському, Охтирському, Валківському, Лебединському повітах.

Метою пропонованої студії є узагальнення розрізненої інформації про основні способи та форми збуту глиняного посуду, що становить одну із важливих складових загального стану гончарного промислу Харківської губернії в окреслений період.

Продаж глиняних виробів гончарів Харківської губернії у другій половині ХІХ ст. потрапляв у поле зору дослідників епізодично. Зазвичай, при загальній інформації про стан кустарного промислу в регіоні чи окремому осередку, подавали матеріали (різного ступеня наповнення) про збут їх продукції. Такими є публікації результатів земських статистичних обстежень, виконаних Левом Соколовським [6], Олександром Твердохлібовим [9], Нілом Савицьким [4]. На сьогодні найбільш повну інформацію про досліджуване питання подано в монографії керамолога Людмили Меткої «Гончарство Слобідської України у другій половині ХІХ — першій половині ХХ століття», де йому присвячено окремий підрозділ «Асортимент і збут глиняних виробів» [3].

Збут продукції гончарів Харківської губернії у другій половині ХІХ ст. не був явищем сталим, оскільки перебував у прямій залежності від змін у самому кустарному промислі, який, у свою чергу, на пряму залежав від загальнодержавних економічних та соціальних тенденцій. Способи й форми продажу, як складові цього процесу, теж були в динаміці.

Коли кількість майстрів у межах певного осередку була невеликою й конкуренція не заважала успішній реалізації товару, проходив роздрібний спосіб збуту глиняних виробів самим виробником. Посуд продавали вдома або возили в найближчі села, на ярмарки та базари. Продажем займалися самі майстри, часом залучаючи інших членів родини (зазвичай, дружину або дітей-підлітків). Перед транспортуванням глиняні вироби навантажували на вози, попередньо перекладаючи їх соломкою чи сіном, щільно вкладаючи один в один.

Зрідка з метою збуту власних виробів кустарі здійснювали поїздки на великі відстані. Зафіксовано, що в 1850-х рр. деякі гончарі Куп'янського повіту самостійно возили продавати свої вироби на Південь. Лев Соколовський писав про гончаря Фе-

дора Лихацького, який 1854 р. з глиняним товаром добрався до Севастополя, Ростова-на-Дону, Таганрога [6, с. 55].

При роздрібному способі збуту глиняний посуд продавався поштучно. Ціна на окремих видів товару не була фіксованою, на неї мав вплив цілий ряд чинників: вар-

тість сировини й дров, стан доріг, сезонність, урожайність, купівельна спроможність споживачів та інше.

Про роздрібні ціни на окремі види глиняного посуду в деяких гончарних осередках Харківської губернії на кінець ХІХ ст. можна дізнатися з таблиці 1 [3, с. 130—131].

Таблиця 1

Ціни на окремі види глиняного посуду в таких гончарних осередках Харківської губернії, як Охтирка, Котельва та Боромля на кінець ХІХ ст.

Осередок	Вид глиняного посуду (місцеві назви)	Ціна
Охтирка	Горща	1 коп.
	Золінник	10 коп.
	Підворотень	5—7 коп.
	Підворотня	4—5 коп.
	Укладач	2 коп.
	Миска	2—7 коп.
	Тарілка	4 коп.
	Кухлик	5—6 коп.
	Покришка	1 коп.
	Кувшин	15—20 коп.
	Кофейник	10 коп.
	Кубушка	15—30 коп.
	Ринка	10—20 коп.
	Бочонок	15—20 коп.
	Куришка	4—5 коп.
	Чайник	10 коп.
Рукомийник	10 коп.	
	Дво-, три- відерна макітра	75 коп. — 1 руб.
Котельва	Кубушки (підворотнева, плоскунова)	15 коп.
	Горщики шести розмірів	2—15 коп.
	Банка золільникова	20 коп.
	Банка підворотнева	12 коп.
	Банка плоскунова	8 коп.
	Кухоль	3 коп.
	Квітники трьох розмірів	4—10 коп.
	Макітри шести розмірів	4—30 коп.
	Носатка	10 коп.
	Бочонки	8—15 коп.
	Рукомийники	10 коп.

Продовження таблиці 1

Осередок	Вид глиняного посуду (місцеві назви)	Ціна
	Глечики двох розмірів	8—10 коп.
	Чарка	2 коп.
	Сливочник	3 коп.
	Жаровні трьох розмірів	5—12 коп.
	Єднорала	10 коп.
	Підсвічники	4—5 коп.
	Куришки	3 коп.
	Каганці	3 коп.
	Підставки для квітів	3 коп.
	Форми для печива	5—30 коп.
	Маслянички	3 коп.
Боромля	Золільник	5 коп.
	Підворотень	3 коп.
	Укладач	2 коп.
	Покришка	2 коп.

Різницю в ціні на один і той же вид посуду в різних осередках, на думку керамолога Людмили Меткої, може пояснити «віддаленість осередку від глинища, а також те, чи гончарі самі добували глину, чи купували її, оскільки... боромлянські майстри копали глину поряд із селом, охтирські брали її переважно за 5—7 км від міста, а Котелевські купували привізну» [3, с. 131].

1887 р. Харківським Губернським Статистичним Комітетом було проведено обстеження кустарних промислів губернії й були отримані дані про кількість гончарів по осередках, ареали збуту їх продукції (в розповсюджених по волосних правліннях анкетних бланках була спеціальна графа «Головні місця збуту») [4, с. 252—264].

Твердити про повноту зазначеного матеріалу не можна, оскільки Ніл Савицький, автор статті про результати обстеження кустарних промислів губернії, зауважував, що керівництво деяких повітів формально поставилось до виконання завдання й тому або взагалі не подало інформацію (223 із всього 263 повітів губернії), або дані були неповними. Наприклад, зазначено, що гончарі з Боромлі збували свій посуд в межах Охтирського повіту, тоді як за результатами обстеження Олександра Твердохлібо-

ва ареал поширення був значно ширшим і охоплював також сусідні повіти: «Самі гончарі, крім роздрібного продажу будинку, в Боромлі, возять її в Білку, Жигайлівці, Тростянець, Лебедин, Історонь, Сироватко, Славгород, Краснопілля та інші сусідні села і хутори» (тут і далі переклад наш. — Прим. ред.) [9, с. 49].

Проаналізувавши узагальнені матеріали таблиці 2, можна зробити висновки, що найчастіше гончарі Харківської губернії на кінець 1880-х рр. самостійно продавали вироби на місцевих торгах та вдома, возили в межах своєї губернії, рідше — в сусідні Полтавську, Катеринославську, Воронежську, Область Війська Донського.

Одним із основних місць збуту гончарної продукції в другій половині XIX ст. були ярмарки. Станом на 1854 р. в Харківській губернії їх налічувалося 425 [7, с. 82]. Майже через півстоліття (на 1899 р.) їх кількість зросла до 836, ярмаркували 1732 дні в 276 населених пунктах [1, арк. 37]. Тільки в самому Харкові протягом року було п'ять великих торгів, що тривали 81 день. Як зазначав Микола Сумцов: «Мало не в усіх селах бувають ярмарки, здебільшого в храмові свята, в маленьких селах по одній в році, у великих 2, 3 або 4 ярмарки на рік,

Таблиця 2

**Результати обстеження кустарних промислів (по осередках)
Харківським Губернським Статистичним Комітетом, 1887 р.**

Повіт	Населений пункт	Кількість гончарів	Продукція	Місця збуту
Валківський	Люботин	10 сімей	Різний посуд	Люботин, Харківський повіт (Деркачі, Пересічне, Ольшани)
	Нова Водолага	30 гончарів	—	Харків, південні губернії
	Перекоп Огульці Нове Княже	—	—	Для задоволення місцевих потреб
Богодухівський	Гутенківка, Коби- лівка, Станичне	20	Простий посуд	Місцевий збут, найближчі села
Охтирський	Боромля	40	Простий посуд	Охтирський повіт
	Котельва	30	—	Полтавська, Катеринослав- ська губернії
Лебединський	Межиріч	110	Простий посуд	Лебединський повіт
	Пригородок Кам'яний	8	—	Лебедин
Сумський	Стецьківка	7	—	Суми, приїжджим перекупникам
Куп'янський	Гороховатка	2	—	У межах повіту
	Гаврилівка	8	—	
Ізюмський	Попівка	20	Полив'яний посуд	Область Війська Донського
	Піски Гончарівка Гнадівка	17 20 8	—	Південні губернії, побережжя Азовського моря
	Богородичне Донецьке	1 3	— —	Ізюм, Слав'янськ, сільські ярмарки
	Миколаївка Рай- Олександрівка Райгородок	22 4 3	—	Південні губернії, місцеві торги (продаж та обмін)
	Ямпіль	25	—	Попівка, Ростов-на-Дону, Таганрог
	Старобільський	Брусівка Василівка	8 13	Простий посуд

у малому вигляді одноденні, у великому масштабі двох і триденні» [8, с. 41]. На Слобожанщині ж загалом можна виокремити 10 головних ярмарок, по черговий час проведення яких утворював круг. «Були такі крамарі, що поспівали на усі 10 ярмарків, а це на рік давало 2405 верств», — зазначав Микола Сумцов [7, с. 79].

Ярмарки, як правило, обумовлювали графік роботи гончарів, оскільки останні намагалися до їх початку закінчити виготовлення посуду. Ярмарки та базари деякою мірою впливали на асортимент продукції. Микола Сумцов саме ярмарковими потребами пояснював наявність оберегового зображення хреста, нанесеного технікою ритування, на глечиках з Межиріччя й Боромлі: «Звичай писати хрестики на глечиках обумовлений базарним попитом. Такі глечики охоче розкупувються бабами, які в хрестику вбачають талісман від псування молока відьмами» [8, с. 38]. Конкуренцію на ярмарках місцевим майстрам часто створювали кустарі з інших осередків (наприклад, в Охтирку возили посуд з Котельви й Опішного). Тому, щоб її послабити й розширити власний асортимент, місцеві майстри часто скуповували привозний товар. Потім весь посуд розвозили по навколишніх торгах. Для зручності, щоб постійно не перевозити непроданий посуд з базарів додому, гончарі орендували приміщення для облаштування складів. Наприклад, в Охтирці купецька вдова Марія Леонтіївна Лебединська брала за найм сараю по 1 крб. з кожного майстра [9, с. 15], в Котельві ці ж послуги коштували від 1 крб. до 5 крб. [9, с. 38].

Паралельно з роздрібним продажем глиняних виробів на Харківщині в другій половині XIX ст. було зафіксовано форму збуту глиняного посуду — «на відкуп», тобто обмін на зерно, овочі чи інші продукти харчування, пряжу (в Кузємені [9, с. 51]). Лев Соколовський зауважував, що «обмину изделий на хлеб гончарный промысел обязан был своим процветанием» [6, с. 56]. Розрахунок при обміні традиційно відбувався наступним чином: зерна давали стільки, скільки ввійде в посудину. Такою формою збуту користувалися не тільки самі гончарі, а й перекупники. Найзручнішим часом для обміну було закінчення жнив (коли комори були повні зерна, й можна було зробити певні прогнози відносно лишків), й період релігійних постів перед Різдвом та Великоднем (у цей час була необхідність придбати перед

великими християнськими святами новий посуд). Обмін був значно вигіднішим для виробника порівняно зі звичайним продажем.

Та вже в останній чверті XIX ст. така форма збуту в різних гончарних осередках Харківської губернії мала різне метрологічне значення. У Куп'янському повіті на початку 1880-х рр. обмінювали тільки полив'яний посуд на таких умовах: в одну посудину насипали зерно, а іншу, таку саму, давали додатково [6, с. 56]. У Котельві в цей період не давали при обміні й четвертої частини вартості посуду. На кінець XIX ст. урожайність зернових знизилася, ціни на продукти харчування підвищилися, й обмін посуду як одна з форм його збуту майже повністю зник.

На кінець XIX ст. зі збільшенням кількості гончарів й посиленням конкуренції між ними, значним розширенням ареалів збуту роздрібний продаж виробів самими майстрами десь за межами населеного пункту став нетиповим, роль посередників між гончарем і споживачем взяли на себе скупники. Переважаючим став оптовий спосіб збуту, при якому основною одиницею розрахунку була гончарська сотня. Якщо до її складу входило 100 окремих предметів, вона називалася «рядовою», «простою», якщо ж більше 100 — «сотня з укладом» [2, с. 92]. Склад простої сотні посуду в різних осередках відрізнявся. Наприклад, до валківської простої сотні входили: 20 золіників, 20 підворотнів, 20 плоскунів, 20 укладачів, 10 мисок, 10 покришок [9, с. 50]. У Боромлі просту сотню складали 30 золіників, 30 підворотнів, 30 укладачів, 10 покришок [9, с. 49].

Скупники за сотню простого посуду платили гончареві 2,5—3 крб. (взимку — 1 крб. 20 к.), полив'яного — 6—8,5 крб. [6, с. 55; 9, с. 7, 26]. Посуд перевозили на свої склади й потім продавали на місцевих базарах та ярмарках, але вже за більшу ціну: простий по 5 крб., полив'яний — 12—14 руб. У перекупника можна було знайти потрібний товар у будь-яку пору року, тоді як у гончаря він був не завжди. Дослідник гончарства Куп'янського повіту Лев Соколовський зафіксував імена основних посередників, які працювали в осередку й торгували глиняним посудом: «Леонтій Безмен (з 1862 р.), солдат Іван Дурманчук, а з 1882 року и Китнюх» [6, с. 55]. В Охтирці скупництвом глиняного посуду займалися: «Горішний, Наум Гонка і Костенко» [9, с. 15]. «З Боромлян відомі: Ф. Коваленко з дружи-

ною, Мойсей Іванченко, Іван Сахно, Василь Проценко, Матвій Біленко, Дмитро Кутась, Василь Василенко, Петро Коваленко (Шабр) і Гаврило Башлай» [9, с. 49]. У Богодухові, де гончарством не займалися, постійними скупниками товару, привезеного з Валок, Опішні, Котельви, Охтирки, Станичного були «Лука Тимченко з братом, Павло Вінницький, солдат Гавриленко» [9, с. 50].

Якщо перекупники робили замовлення на виготовлення посуду, то вони давали завдаток, який іноді становив половину вартості всього товару.

Головними ареалами збуту глиняного посуду для перекупників традиційно були Харківська губернія, сусідні Полтавська, Курська, Область Війська Донського, Південь. Наприклад, охтирські скупники возили товар в Лебедин, Богодухів, Суми, Краснопілля, Писарівку, Лохвицю, Сорочинці, Ромни, Гайворон, Полтаву, Харків. Посуд скупники у віддалені райони доставляли різними способами: волами чи кінями, залізницею, по воді (із Ізюмського повіту Сіверським Дінцем [10, с. 35]).

Розповсюдженим було явище, коли скупники, що проживали в населених пунктах, де гончарство не набуло поширення, або майстрів було мало, їздили в певні осередки й привозили звідти товар для подальшого перепродажу вдома. Наприклад, Олександр Твердохлібов зазначав, що в Кузмені гончарі й два скупники возами купують посуд більських майстрів, а потім перепродують чи обмінюють вдома та найближчих хуторах [9, с. 51].

Скупники в гончарному промислі відігравали неоднозначну роль. З одного боку, вони полегшували гончарям процес збуту глиняного посуду, надавали кредити. З іншого — диктували свої умови й ціни, користуючись безвихідним положенням майстрів, отримували великі прибутки.

Подаючи інформацію про оптовий спосіб збуту глиняного посуду, варто також звернути увагу на таку його форму, як продаж чумакам. Саме чумаки, як посередники між виробником і споживачем, скупники глиняного посуду, займали важливе місце в системі збуту виробів гончарів Харківської губернії. Наприклад, в Котельві чумаки в останній чверті XIX ст. залишалися основними скупниками глиняного посуду місцевих майстрів. Вони, орієнтуючись на заплановані поїздки, укладали з гончарями договори («ряди»). Основними були замовлення

до релігійних свят: Великодня (посуд везли в Таганрог і Ростов-на-Дону), Іллі (Таганрог), Спаса (Ростов-на-Дону). Полив'яний посуд з Котельви, окрім названих міст, везли в Нікополь, Маріуполь, Кам'янку, Мар'їнське, Токмач. Особливо вигідними для чумаків були зимові ряди, коли майстри віддавали товар дешевше внаслідок зменшення попиту й постійної потреби в грошах. Для самих гончарів мати справу з чумаками було зручніше, бо вони платили за посуд відразу, тоді як звичайні перекупники часто розплачувалися з майстрами вже після того, як продадуть весь товар.

Перед початком роботи майстри брали завдаток, який зазвичай сягав половини від вартості замовлення. Сотню посуду на місці купували за 1 крб. 70 к. — 4 крб. 50 к., на Дону її вартість уже становила 7—15 крб. [9, с. 37]. При купівлі товару котелевські чумаки користувалися своєрідною одиницею лічби — «чумацькою сотнею», яка відрізнялася від звичайної кількості виробів і асортиментом.

Проста сотня [3, с. 134]

Золільник 20 шт.

Укладач 20 шт.

Підворотень 20 шт.

Плоскун 20 шт.

Махітка 20 шт.

Всього 100 штук.

Чумацька сотня» [3, с. 139]

Золільник 20 шт.

Підворотень 20 шт.

Плоскун 20 шт.

Стовбун 20 шт.

Горща підворотневе 20 шт.

Махітка 20 шт.

Всього 120 штук.

«Також до «чумацької сотні» додавали миски й покришки, які за розмірами підходили до горщиків.

Посуд котелевських гончарів чумаки возили зазвичай в Ростов-на-Дону, Таганрог, Область Війська Донського, на Придніпров'я й Південь; охтирських — в Область Війська Донського, на Катеринославщину й Таврію [9, с. 34—36, 15].

Якщо в часи розквіту чумацького промислу характерними для нього вантажами були зерно, кам'яне вугілля, будівельні матеріали, то з розвитком залізничного транспорту доступними для перевезень залишилися в основному виробу місцевих промислів, зокрема гончарного. «Чумацтво, писав Віктор Василенко, — продовжує своє існування пліч-о-пліч з місцевою кустарною промисловістю і, можна сказати, завдяки останній» [5, с. 129]. Власне, широке розповсюдження в Харківській губернії гончарства й дало можливість протриматися місцевому чумацтву майже до кінця XIX століття.

Отже, підсумовуючи викладений матеріал про збут глиняного посуду гончарів Харківської губернії у другій половині XIX ст., можна зробити наступні висновки. Невелика кількість майстрів в окремому осередку сприяла роздрібному способу продажу глиняних виробів самими майстрами. Вони реалізовували свої вироби вдома, на базарах і ярмарках. Окрім продажу за гроші паралельно була така форма роздрібного способу збуту як обмін посуду на продукти харчування, «на відсип». Збільшення кількості гончарів сприяло зростанню обсягів продукції й посиленню конкуренції. Відповідно, більшого поширення набував оптовий спосіб збуту, переважно за участі посередників. У ролі посередників виступали скупники й чумаки. Ареалами збуту для виробів слобожанських гончарів були, окрім Харківської губернії, сусідні Полтавська, Катеринославська, Воронежська, Область Війська Донського, Південь та Крим. Вибір території для експорту залежав від географічного розташування гончарного осередку, стану шляхів сполучення, урожайності й конкурентної спроможності місцевих майстрів.

1. Національний архів українського гончарства Національного Музею-заповідника українського гончарства в Опішному. — Ф. 1. — Оп. 3. — Од. зб. 200. — Арк. 37—39 (Ярмарки в Харьковской губернии // Харьковский календарь на 1899 год. — Харьков : Типография Губернского правления, 1899. — С. 182—187).
2. *Зарецкий И.А.* Гончарный промысел в полтавской губернии / Иван Зарецкий. — Полтава : Типо-литография Л. Фришберга, 1894. — 3 вен., II, 126, XXXIII, VI, II с.
3. *Метка Л.* Гончарство Слобідської України у другій половині XIX — першій половині XX століття / Людмила Метка. — Полтава : АСМІ, 2011. — 240 с.
4. *Савицкий Н.* Кустарные промыслы в Харьковской губернии (К географии местных кустарных производств) / Нил Савицкий // Харьковский сборник. Литературно-научное приложение к «Харьковскому календарю» на 1888 г. / под ред. В.И. Касперова ; предисловие В.С. Романовского. — Харьков : САГА, 2010. — 38, VI, 266, X, 288, 2 с. — (Репринтное издание. — Харьков : Типография губернского правления, 1888. — С. 249—266).
5. *Слабеев И.С.* З історії первісного нагромадження капіталу на Україні (чумацький промысел і його роль у соціально-економічному розвитку України XVIII — першій половині XIX ст.) / Иван Слабеев. — Київ : Наукова думка, 1964. — 138 с.
6. *Соколовский Л.* Гончары в Купянском уезде в 1880 году / Лев Соколовский // Труды комиссии по

исследованию кустарных промыслов Харьковской губернии. — Харьков : Типография Губернского правления, 1883. — Вып. II. — С. 33—57.

7. *Сумцов М.Ф.* Слобожане. Историко-этнографична розвідка / Микола Сумцов. — Харків : Союз, 1918. — 240 с. : іл.
8. *Сумцов Н.Ф.* Очерки народного быта (Из этнографической экскурсии 1901 года по Ахтырскому уезду Харьковской губернии) / Николай Сумцов. — Харьков : Печатное Дело, 1902. — 57 с.
9. *Твердохлебов А.Д.* Гончарный промысел в Ахтырском уезде в 1881 году / Александр Твердохлебов // Труды комиссии по исследованию кустарных промыслов Харьковской губернии. — Харьков : Типография Губернского правления, 1885. — Вып. III. — С. 1—52.
10. *Шпорт Г.М.* Біографія ремесла: гончарство і лозоплетіння — історія та сьогодення (на матеріалах Етнографічної виставки) / Г. Шпорт // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Історія / Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. — Харків : Вид-во ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. — № 965. — Вип. 43. — С. 31—40.

Larysa Gavrysh

THE SALE OF CERAMICAL WARES OF THE POTTERS FROM KHARKIV PROVINCE IN THE SECOND HALF OF THE XIX c. (WAYS AND FORMS OF SALE, PRICES, AREAS OF SPREADING)

This paper summarizes information on how (wholesale and retail) and shape (retail sale or exchange by the potter, wholesale sales intermediaries) selling pottery potters Kharkov province in the second half of the nineteenth century; outlines the areas of marketing; set wholesale and retail prices for goods.

Keywords: ceramics, potters, Kharkiv province, sale, wholesale way, the retail way, exchange, fairs, buyers, chumaks.

Larysa Gavrysh

СБЫТ ГЛИНЯНЫХ ИЗДЕЛИЙ ГОНЧАРОВ ХАРЬКОВСКОЙ ГУБЕРНИИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX в. (СПОСОБЫ И ФОРМЫ ПРОДАЖИ, ЦЕНЫ, АРЕАЛЫ РАСПРОСТРАНЕНИЯ)

Обобщена информация о способах (оптовый и розничный) и формах (розничная продажа или обмен самим гончаром, оптовый сбыт посредникам) продажи глиняной посуды гончаров Харьковской губернии во второй половине XIX в.; очерчены ареалы сбыта; указано оптовые и розничные цены на товар.

Ключевые слова: глиняная посуда, гончары, Харьковская губерния, сбыт, оптовый способ, розничный способ, обмен, ярмарки, скупщики, чумаки.